

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

I Yazı

Cəlairilər Çingiz xan ordusu ilə birlikdə hərəkət edib rəisləri sayılan Cuci Tımmələ komandanlığı altında Astarabad ətrafında məskunlaşdılar. Tımmələnin Ağ Buğa adında ordu komandanının Hüseyin Gurkan adında köməkçisi Şeyx Həsən Bozorgun babası idi. Cəlair eli Azərbaycanda dövlət qurmuş boylardan biridir. El,ulus şəklində monqol yürüşləri dövründə Azərbaycana gəlmişdilər. Cəlairi eli Azərbaycan Türklərinin etnogenezində iştirak etmiş bir boydur. Cəlairi boy rəisi sayılan Şeyx Həsən Bozorg Olcaytu xan zamanında orduda böyük mövqə qazanmaqla çox böyük nüfuzə malik olmuşdu və yüksək sayılan Noyon və Ulus bəy kimi ləqəbləri daşıyırdı. Əbu Səid xan zamanı Elxanlı Dövlətinin əmiri olan Əmir Çobanın Bağdad xatun adlı qızı ilə evləndiyindən nüfuz və iqtidarı daha çox artdı. Buna görə, Əbu Səid Bahadır xanın ölümündən sonrakı dövrdə Şeyx Həsən Bozorg böyük rollar oynamışdır və əsasən bu arada baş verən müharibələr əksəriyyətlə Həsən Bozorg ilə Həsən Kikiş tərəfindən edildiyi kimi, taxta çıxmış olan bu dövrün hökmdarları da onların namizədləri idi. Buna bir misal, Həsən Kikiş Hülakü xanədanına mənsub Sədi Bəyim (Sətibəy Xatun) ordu komandanlarından eyni sülaləyə mənsub Süleyman adında bi-

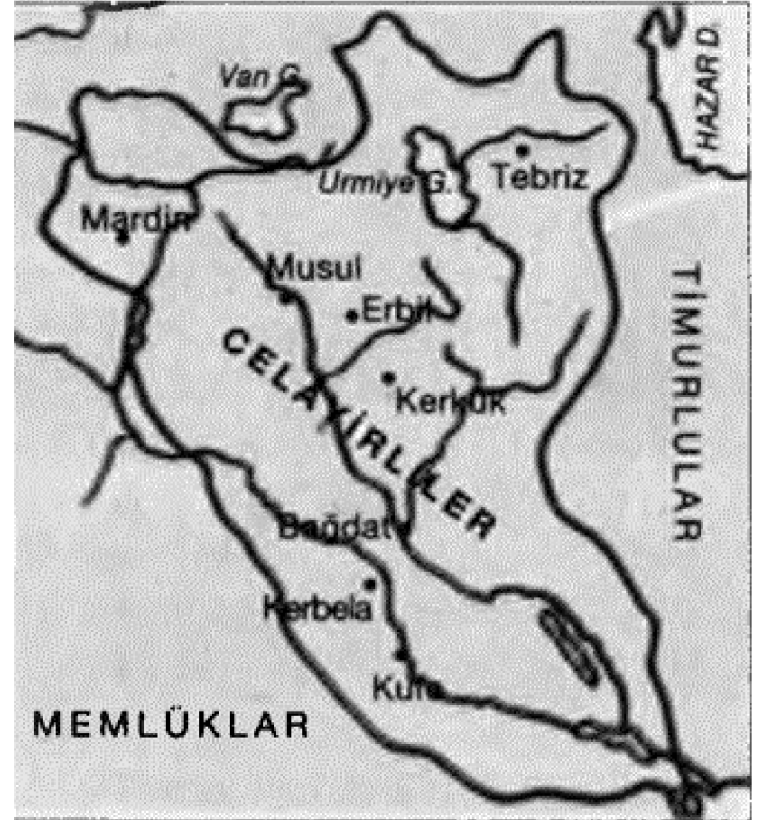
Suldüz Çobaninin 1343-cü ildə vəfatından sonra Bozorg Təbrizə girdi və Həsən Kikiş Suldüzün qardaşı Məlik Əşrəfin gəldiyini xəbər alaraq yenə Bağdada çəkildi. 1347-ci ildə Məlik Əşrəf Həsən Bozorg üzərinə gedərək, Bağdadın mühasirə və zəbtinə müvəffəq olmadan geri qayıtdı. Beləcə, Şeyx Həsən Bozorg İraqda sərbəst hakimiyyət sürüb 1356-cı ildə vəfat elədi.

Məlik Əşrəf Təbrizdə böyük zülmə icra etdiyindən əhali də dözməyərək şəhəri tərk etdi. O cümlədən Bərdə şəhərindən olan qazi Məhyeddin o zaman Təbrizi tərk edərək Saray deyilən Həştərxan şəhərinə gedib hərərətlə mövzələri ilə qıpçaq türklərini və müsəlmanlarını çox kədərləndirmişdi. Qıpçaq (Qızıl Orda) xanı Canı bəy Azərbaycanın halına çox acımış və onun Məlik Əşrəfdən xilasına and içmişdir. Bu andın üzərinə Canı bəy ordusu ilə Dərbəndi keçib Azərbaycana girdi. Əşrəf də xəzinəsini Alinciq qalasına köçürdü və ordusu ilə tatarların qarşısına hərə-

bur elədi. Bir müddət sonra cəlairi əmirlərinin etinasızlığından istifadə edərək Axi Çuq ordusu ilə təkrar Azərbaycana girdi. Üveys də Bağdada çəkildi. Axi Çuq müzəffərilərin hücumuna məruz qaldığından Miyanədə baş verən müharibədə məğlub və qayıtmağa məcbur oldu. Müzəffərilərin hökmdarı olan Mübarizəddin Məhəmməd Təbrizə girdi isə də Üveysin böyük bir ordu ilə üzərinə yürüdüyünü xəbər alaraq, dərhal fərar etdi. Üveys də Təbrizin qərbində Axi Çuq üzərinə hücum edərək, ordusunu məğlub və özünü də qətl etdi. Bu qələbədən sonra Təbriz və Azərbaycan tamamilə cəlairilərin əlinə keçdi.

Şeyx Üveys 1358-1374

1356-cı ildə atası Sultan Həsən Bozorgun ölümündən sonra 1358-ci ildə Azərbaycana ələ keçirən Şeyx Üveys Azərbaycan taxtına oturdu və qardaşı Sultan Hüseyinin vəfatından sonra İraqı Azərbaycana ilhaq edərək onu idarə etməyə başladı və gözəl idarə etdiyi kimi rəşadət və ədalətli ilə də böyük şöhrət tapdı. Zamanında baş verən hadisələr:

Azərbaycanı idarə edən Elxanlar və idarəçilik böhranı

kət etdi. Qıpçaq-tatar ordusu Sərabda olarkən daha savaşa olmadan Əşrəfin ordusu dağıldı, özü də Xoynada balıqçı Şeyx Məhəmmədin evində gizlənsə də, balıqçılar onu tutub Canı bəyə təslim etdilər. Məlik Əşrəf Qızıl Ordalılar tərəfindən böyük rəzaletlə qətl edildi. Məlik Əşrəfdən edamı Cəlairi dövləti

1. Bağdad üsyanı: Şeyx Üveysin qardaşı Sultan Hüseyindən sonra Bağdad valisi təyin edilən Xacə Mərcan Misir Məmlük hökmdarı ilə anlaşaraq 1365-ci ildə Cəlairi Sultanlığı əleyhinə üsyan edib Misir padşahı adına xütbə oxutdu. Üveys bunun bir asi olduğunu və fərar edəcək olur isə, qəbul edilməməsi-

qalasında möhkəmləndisə də Bəhrəm bəy şəhəri mühasirə etdi. Üç ay davam edən mühasirədən sonra Kavusu təslimə məcbur edərək, əsir kimi Bağdada həbsxanaya göndərdi. Sonra Kavus əfv edilərək əski yerində saxlandı.

4. Rey Savaşı: 1372-ci ildə Tuğa Teymurun əmirərindən Əmir Vəli Azərbaycanın himayəsində olan Rey şəhərinə hücum elədi. Bunun üzərinə Şeyx Üveys ordusu ilə gəlib Reydə savaşılar və nəticədə Əmir Vəlini məğlub və Simnana qədər təqib elədi. Bir il sonra Şeyx Üveys təkrar Əmir Vəlinin üzərinə yürüdü isə də Ucanda qardaşı Şeyx Zahidin bir qəza nəticəsində vəfat etdiyi xəbərindən kədərlənib dəfndə iştirak üçün Təbrizə döndü. Bu qayıdıqdan istifadə edən Əmir Vəli Azərbaycanın Save şəhərinə qədər gəlib şəhəri yağma edərək geriye döndü. Müzəffəri hökmdarı Şeyx Üveysin qızını istəyib, ancaq məqsədinə nail olamırdı, indi acısını çıxarmaq üçün bu savaşa Əmir Vəli ilə qoşunlarını birləşdirərək birlikdə onun əleyhinə yeridilər. Bu savaşa bir şey əldə edə bilmədilər. Şeyx Üveys sağ ikən oğlu Hüseyin Cəlaləddini taxta çıxartdı və özü də dua və namaz ilə meşğul olmağa başladı. Nəhayət, xəstələnərək 1374-cü ildə vəfat etdi və Rəşidiyyə qalasında dəfn edildi.

Sultan II Hüseyin Cəlaləddin 1374-1382

Azərbaycanın Cəlairi Sultanı Şeyx Üveysin beş oğlu və bir qızı var idi. Onun sağlığında taxta çıxmış olan Hüseyin Cəlaləddin adlı oğlu atasının vəfatından sonra İraqı da Azərbaycana ilhaq edərək yaxşı idarə elədi.

1377-ci ildə Müzəffərilərin hökmdarı Şah Şüca (1358-1384) Azərbaycan əleyhinə bəslədiyi əski ədavət üzündən Təbrizə girdi isə Sultan Hüseyin Cəlaləddin Bağdada çəkildi. Qardaşı Şah Əlidən yeni ordu qüvvələri alıb, Təbrizi və Azərbaycanı müzəffərilərdən xilas edərək onları qaçmağa məcbur elədi. Bu yenilgiden sonra, Şah Şüca Sultaniyyə şəhərinə hücum edib, valisi olan Sarı Adili məğlub və öz adına xütbə oxutdurmağa

məcbur elədi. Şah Şüca Cəlairilərlə sülh bağlamağa qərar verir və bu məqsədlə oğlu Zeynalabidini Cəlairi Sultanı Şeyx Həsən Cəlaləddinin bacısı ilə evləndirməyi təklif edir. Lakin Cəlairilər bu təklifi rədd edir və Müzəffərilərin ordusunu məğlub edirlər.

1379-cu ildə Sultan Hüseyin Cəlaləddinin Bağdad valisi olan qardaşı Şah Əli ilə arası açıldığından Şah Əli İraqı Azərbaycandan ayırdı. 1382-ci ildə Sultan Hüseyin əleyhinə cərəyan edən ümumi narazılıqdan istifadə edərək, Bəsrə valisi olan qardaşı Əhməd ordusu ilə gəlib üsyan qaldırdı. Təbrizi mühasirə edərək, şəhəri zəbt elədi və Sultan Hüseyin Cəlaləddin qətl edildi. Əhməd Cəlairi Şeyx Üveys Cəlairin oğludur. Qardaşı Sultan Hüseyin Cəlaləddinin hakimiyyəti dövründə Ərdəbil və ətrafını idarə edirdi. Sultan Hüseyin dövründə idarəetmədə ikinci şəxs Sarı Adil idi. Bu səbəbdən qardaşı ilə arası açılan Əhməd Cəlairi Təbrizə basqın təşkil edərək qardaşını devirərək öldürmüşdü.

Azərbaycanda Cəlairilər tərəfindən zərb edilmiş sikkələr

Cəlairilərin sikkələrinin mühafizə edən muzeylər arasında ən zəngini Rusiyada olan Ermitaj muzeyidir. Bu muzeydə Cəlairilərə aid 224 ədəd pul vahidi mövcud olub, bunlardan yeddi ədədi altın, iki ədədi bürünc və qalanı gümüşdür. Rusiya muzeyi əsasən Azərbaycan sayəsində zəngin olmuşdur. 1858-ci il tarixində Azərbaycanda Ordubad şəhərində aparılan qazıntı işləri nəticəsində bir çox qiymətli əşyalar ilə birlikdə 454 dənə Cəlairi sikkəsi tapılmışdır. O zaman Qafqaz valisi bunu Rusiyaya göndərərək Ermitaj muzeyində böyük bir kolleksiyaya təşkilinə səbəb olmuşdur.

Bu sikkələr bir tərəfdən böyük bir cədvələ Azərbaycan hökmdarlarının adları ilə basılma yerləri və tarixləri haqq edilmiş, digər tərəfdən isə "La ilahə illallah, Məhəmmədün Rəsulillah" kəlməyi - şəhadəti ilə hüləfayi-Rəşidindən Əbu bəkr, Ömər, Osman, Əli adları yazılmışdır.

risinə ərə verərək, Süleymanı elxan elan etdi və bundan sonra Həsən Bozorg ona qarşı yürüdü isə də Marağa şəhəri ətrafında baş verən savaşa məğlub olduğundan Bağdada çəkilib burada istiqlalını elan etdi (1340).

Şeyx Tacəddin Həsən Bozorg və ya Böyük Həsən 1340-1356

Şeyx Həsən Bozorg 1305-ci ildə doğulmuşdu. Azərbaycan Elxanlı İmperatorluğu böyük əmirlərinin biri idi. Ara savaşılarının fəal iştirakçısı idi. 1340-cü ildən Şeyx Həsən Bozorg Bağdad mərkəz olmaq üzrə İraqı idarə etməyə başladı. Həsən Kikiş Suldüz Çobani öz ordusu ilə onun üzərinə yürüdü və Bağdadın qərbində məğlub olaraq geri qayıtdı. Yalnız Həsən Kikiş

üçün Azərbaycan qapılarını açdı.

Şeyx Həsən Bozorg Əmir Çoban Suldüzün qızı Bağdad Xatunla ailə qurmuşdu. Elxanlı Dövləti hökmdarı (elxanı) Əbu Səid Bahadır xan zorla Bağdad Xatunu boşatdırıb özü evləndi. Xan öləndən sonra Şeyx Həsən Bozorg onun arvadı Dilşad Xatun Dəməşq Xacə qızı Suldüzü aldı.

Sultan Həsən Bozorg və ya Böyük Həsənin beş oğlu var idi. Vəfatından sonra İraqda yerinə oğlu Hüseyin keçdi.

I Sultan Hüseyin 1356-1358

Sultan Hüseyin taxta 1356-cı ildə keçdi. Sultan Həsən Bozorgun Üveys adında digər bir oğlu Azərbaycanda qıpçaqlarla (Qızıl Orda) savaşırdı və 1358-ci ildə qıpçaq valisi Axi Çuğu məğlub və Naçıxvan istiqaməti ilə qayıtmağa məc-

ni Misir hökumətinə elan edərək üzərinə yürüdü. Mərcan da Misirdən əsgəri qüvvə ala bilməyib, təbəri başına Azərbaycan ordusuna müqavimət edə bilməyəcəyindən Bağdadın ətrafını su ilə basdırdı. Şeyx Üveys qayıqlar ilə ordusunu şəhərə töküüb Mərcanı həbs edərək, gözələrinə mil çəkdi.

2. Mosul Səfəri: 1364-cü ildə Mosulu mühasirə edərək, hakimi olan Qaraqoyunlu Bayram Xocanı qaçırdı. Bayram Xoca Türkman boylarını toplayıb təkrar gəldi isə də Muşda baş verən savaşa məğlub oldu. Bu suretlə Mosul da Azərbaycana ilhaq edildi. Onun ardınca Mardin də zəbt edildi.

3. Şirvan Səfəri: Qarabağı qətl və qarət edən Şirvan xanı Kavus ibn Keyqubadın təslimi üçün 1368-ci ildə Bəhrəm bəy adında bir komandanın idarəsi altında üzərinə bir ordu göndərildi. Kavus Şamaxı